

De eeuwige jeugd...¹

1

U vult het al in, als u met de terminologie van de kerkelijk enthousiasten vertrouwd raakt... ja zeker: van Heidelberg. Voor anderen moet men verklaren: het gaat over de catechismus, in onze kerk geldend als belijdenis en bestemd voor het geestelijk onderricht. Dat boekje stamt uit Heidelberg, uit de theologische faculteit uit die tijd. Het heeft “de eeuwige jeugd” zegt men (natuurlijk bij wijze van spreken) en Oorthuys heeft destijds² een snaar aangeraakt op de citer van de volksconsciëntie, anders zou het geen gevleugelde term zijn geworden. Nu hebben wij die eeuwige jeugd dan “herdacht”: kwalijk woord want wel is bedoeld de geboorte te herdenken, maar het klinkt tegelijk passend voor een uitvaartdienst.³ En wel heeft men in kerkdiensten, door een *hoorspel en klankbeeld van Will Barnard*⁴, door andere radio-uitzendingen en in de pers met warmte de catechismus geprezen en soms met verve aanbevolen. Maar de vraag dringt zich op: namens wie is daar getuigd voor ons leerboek? Namens de kerk, de gemeenten, zoal niet in overweldigende meerderheid, dan toch door een aanmerkelijke minderheid, die wist waarom het gaat, die voelde wat hier eenmaal verworven werd, om het opnieuw te verwerven? Was er niet *iets abstracts in die herdenking*, een tekort aan overtuigingskracht, aan geestdrift, aan communicatie? Leek zij, om een staatkundige vergelijking te wagen, niet meer op de bevrijding van 1813 dan die van bijvoorbeeld Leidens Ontzet? En dat kon ons toch eigenlijk niet verbazen! Want, welaan, de “beste” gemeenteleden voelen het gezag van de catechismus *niet*, worden er niet door aangesproken, er gaat in hun leven geen leiding van uit, ze kennen de tederheid, de schoonheid, de zuiverheid niet door ervaring in de omgang, ze hebben geen vermoeden van de classiciteit én de actualiteit van dit met geen ton goud op te wegen geschrift, ze weten hoogstens een enkele losse zin, die hier en daar eens geciteerd wordt door een wat zware dominee. Maar als het zo staat, wat wil men dan met die eeuwige jeugd van Heidelberg? Is het geen retoriek geworden in onze situatie? Gooit men er niet een schepje op, juist omdat het onwaarschijnlijk klinkt? Niemand kan sterker overtuigd zijn dan ik dat de opinie van de menigte niets zegt over de *waarde*, desnoods de “eeuwige” waarde van een kunstwerk. De “objectieve” waarde, zegt men dan. Dit geldt van het kunstwerk, maar dat geldt mijns inziens niet van een onderricht in het christelijk geloof. Wat jong is en sterk, wat waar is en zuiver, *moet fungeren* in andere, latere tijden “nach dem Gesetz nach dem es angetreten”.⁵ En een belijdenis moet ten principale helder resoneren, en een leerboek moet ten slotte een krachtige hand hebben om ons op de weg van de waarheid te brengen. Factisch is die functie veel geringer dan die van het partijblad, de kerkbode, de scheurkalender en niet te vergeten de preek van een willekeurige voorganger van richting X of Y. En hoe willekeurig kan die zijn, gaat het gros van

¹ Overgenomen uit *In de Waagschaal* 18 (1962-1963) nr. 9, 172-174.

² Dr. G. Oorthuys: *De eeuwige jeugd van Heidelberg* (1939).

³ In 1963 was het vierde eeuwfeest van de Heidelbergse Catechismus (1563).

⁴ Will J. Barnard (1923-1993), was theoloog, leidde leerhuizen over een joodse lezing van het Nieuwe Testament in het Gooi en schreef hoorspelen voor de NCRV.

⁵ Naar een dichtregel uit ‘Urworte: orphisch’ van J.W. von Goethe (1817).

onze preken niet met zwaarwichtige opmaak of veel lucht zwier voorbij aan wat voor de zogeheten jeugd het abc van ons heilig, ons tot zaligheid leidend geloof is?

[2]

Moet ik nog zeggen dat ik deze gang van zaken, nee, van zielen, nee, van evangeliedienaren en hun biografie diep betreur? Het valt mij betrekkelijk licht toe te stemmen dat de catechismus ongeschikt is bevonden voor het onderricht aan de jeugd (behalve dan op de aannemingscatechisatie en dan nog in bepaalde streken). Ik behoef geen lans te breken voor de catechismus als belijdenisgeschrift, waarmee men zou moeten “overeenstemmen”, zowel voorgangers als gemeenteleden. Wij kunnen dit alles in dit verband van gedachten achter ons laten. Waar we op komen willen is de stelling dat nog in onze tijd een leerboek een *kritische begeleiding* van de prediking zou kunnen zijn. En nu bedoelen we niet allereerst de zogenaamde catechismuspreken. Dat zou de vernieuwing daarvan en een voor de hand liggende geestelijke oefening zijn, maar allicht is dat niet “haalbaar”. U ziet hoe bescheiden we zijn, het lijkt haast onverschilligheid, het lijkt ook ondankbaar, omdat ik persoonlijk aan deze middag- of avonddiensten een goed deel van mijn theologische vorming te danken heb en de aansluiting met het klassieke evenwicht en daardoor als vanzelf ook de natuurlijke *feeling* voor wat de mensen onthouden wordt waar de catechismus niet ook op deze wijze fungeert. Zoals gezegd, ook dat ligt ons niet zo na aan het hart dat we ervoor zouden willen vechten, al was het in vroegere tijden ± 1935 in Haarlem zeer nodig en ook klaarblijkelijk heilzaam daarvoor te vechten.

Het lijkt ons apert dat hier in het verleden *zoveel gemiste kansen* zijn dat ze zich moesten samenballen tot een barrière van leegte en bevreemding. Goeddeels onnodig, dankzij de heerschappij van partijen die deden (of moesten doen) wat de kerk niet deed (of kon doen), te wijten aan het verzet van het liberalisme in allerlei vorm, aan het “vrije spel der krachten” van een reeds diep ontworicht maatschappelijk en kerkelijk bestel, ook aan het *ontbreken van grote vormen die alleen in staat zijn grote waarheden te dragen*, aan een van de ridicule ontbindingsvormen van het burgerdom: de dominocratie. En het getij is verlopen, de kansen op een groots, diep, vrolijk onderricht van het volk dat nog in de “grote kerk” verbleef, zijn mijns inziens verkeken. Een re-integratie zou een wonder zijn. Hoe kan men zo eenvoudig zeggen dat de catechismus nog actueel is.

3

En nu zitten we met de brokken, en wie merkt dat het brokken zijn? In de “gewone” preken is nog maar nauwelijks een spoor van de blijde wetenschap⁶ die ons leerboek zou willen bezegelen aan gewonde, gebukte, aangevochten harten. Fragmenten zonder Bijbels, zonder redelijk, zonder overtuigend verband worden ons voorgezet, opgedrongen, voorgesneden. Wat men hoort: “blijf de aarde trouw” en “het gaat ten slotte om de medemenselijkheid” zijn veeleer kreten dan belijdenis. Ze zijn hees en schor van eenzijdigheid. Er is een klein waarheidselement in, maar men kan niet eens zeggen dat op deze wijze de belijdenis “functioneel wordt scheefgetrokken” (Noordmans). Desnoods zou men het kunnen “nemen”

⁶ Verwijzing naar de titel van het boek waarin Miskotte in 1947 zijn bewerkte beschouwingen uit het *Amsterdams Kerkbeurten Blad* (januari-maart 1942) over de eerste twaalf zondagen van de Heidelbergse Catechismus bundelde.

als tijdelijk correctief (maar niemand weet correctief *waarop*, tenzij de spraakmakende, preekbepalende, accenten provocerende menigte en haar gangbaar belijden bedoeld zou zijn). Ik zeg, wellicht al te mild, al te irenisch: men zou het desnoods kunnen “nemen” – als daaroverh en het volle, het oecumenische stem en gezag en uitwerking verkreeg. Maar waar hoort men in de “gewone” prediking de *toon* van de catechismus, de zielstoon, de “religie”, de deemoed, de geloofszekerheid, de blijde belijdenis van het volbrachte, de diepte van de bekommering onder het goddelijk oordeel, de hoogte van de verrukking door de goddelijke vrijspraak?

Waar vallen de accenten zo vol als in de “jeugd” van Heidelberg? Waar klinken de *zuivere wendingen* van de verklaring nog als  pklaring in nevelen van onheil en onzekerheid (onzekerheid is een van de drukkendste, op den duur ondragelijke onheilen)? Waar wordt nog duidelijk, niet alleen dat de vorm van het geloof (een gekwalificeerde kennis en vertrouwen) maar ook en vooral de *inhoud* beslissend is: “dat niet alleen aan anderen, maar ook aan mij vergeving der zonden, eeuwige gerechtigheid en zaligheid door God geschonken is”? Waar verstaat men nog waarom wij christenen genoemd worden, naar Christus de Gezalfde... “omdat ik door het geloof een lidmaat van Christus en zo aan Zijn zalving deelachtig ben”? Of is het anders dan bij uitzondering dat het geloof op zijn rechtmatig minimum bepaald wordt en gezegd, betuigd, gezongen wordt: “*niet* dat ik wegens de waarde van mijn geloof Gode aangenaam ben, maar daarom dat alleen... Christus *mijne gerechtigheid* voor God is en dat ik die gerechtigheid niet anders dan door het geloof aannemen en mij toe-eigenen kan”? Of waar verstaat men het gewicht van het antwoord aangaande het sabbatgebod om ons *uit alle tirannie van menseninzettingen* uit te leiden? “Wat gebiedt de Heer? Allereerst dat de kerkdienst of het predikambt en de scholen onderhouden worden, dan: dat ik vooral op den Zondag tot de gemeente Gods kome, om Gods woord te horen, de sacramenten te gebruiken, God de Heer in het openbaar aan te roepen en aan de armen christelijke handreiking te doen; en dan: dat ik al de dagen van mijn leven mijn boze werken laat varen, de Heer door Zijn geest in mij werken laat zodat ik de eeuwige sabbath in dit leven reeds begin.” Of waar is de weerklank van die deemoedige zekerheid inzake het gebed die het “amen” als volgt verstaat: het zal waar en zeker zijn want mijn gebed is *veel zekerder door God verhoord* dan ik in mijn hart gevoel dat ik dit van Hem begeer. Men wordt verlost meer te citeren, ook omdat het voor vele lezers van dit blad volkomen nieuw zal zijn, maar het is genoeg. Deze toon troost en verheft onze harten al te zelden en ze is toch inherent aan wat wij pretenderen te belijden.

4

Wij spreken niet van de theologische structuren en de oecumenische verbindingen waardoor ons leerboek karakter en wijdte, beslistheid en tact, beide toont en leert. Hoe het zij, dat de gewone preek nu zo weinig deel heeft aan de geest van de eeuwig-jeugdige gaat, dacht ik, terug op een eeuw “middagkerk”. Zij die zich in de volkskerk daaraan gaven hebben hun opdracht vaak niet verstaan zoals de vaders die hebben bedoeld, want ze hielden heuse preken met een tekst die een thema aangaf en zij verwezen naar ons leerboek slechts bij wijze van gelukkige illustratie. Maar het zou erom moeten gaan de leer te *volgen*, de vormen en het gehalte van de leer voor en zo mogelijk *met* de mensen opnieuw present te stellen voor hun *begrip*. Van zulke “oefeningen” is een geweldige kracht uitgegaan, zowel in de

eerste tijd en in de Gouden Eeuw als in een niet zo ver verleden, al is de macht daarvan een gebroken macht geweest, voortkomend uit een gespleten liefde, bijvoorbeeld als men zelfs in de sacramentsleer geen zin en gezag vond die ons verbinden zou[den] aan het katholieke beleven, of als zelfs de algemene geleding: ellende, verlossing, dankbaarheid, niet met overtuiging werd doorgevoerd, omdat men die in zijn bevinding niet beaamde of voor een gemeente stond die mat met de maatstaf van de hegemonie van de ellende. Ethischen hadden er vaak een handje van een eigen toespraak te houden in plaats van te *dienen in het onderricht* van de heilige leer.

Daarbij komt natuurlijk dat toen de kerk als zodanig zich over belijdenis en leer niet uitsprak, niet uitspreken kon. Nu is dat wel anders geworden. In de “nadere verklaring” (1958) staat, ter opklaring van art. 10 van de kerkorde te lezen: “Om ons te roepen tot het heil en om te bewaren in de vrede Gods zijn de Heilige Schrift alsmede... de belijdenis der kerk ons geschonken. De belijdenisschriften stellen ons in een *ruimte, die zo ruim mogelijk is*, omdat zij slechts begrensd is door de afwijzing van de dwalingen die het werk des Geestes weerstreven, omdat zij de zelfopenbaring van de drie-enige God niet kunnen of niet willen laten *gelden* in heel de oneindige, helpende en beschermende goedheid die daarin spreekt.” Er is iets veranderd, deze verklaring werd door de Synode (juni 1958) met algemene stemmen vastgesteld, aanvaard en uitgezonden. Heeft men toen ook de jeugd van de catechismus herkend? Dan moet ze ook fungeren. Dat zou ze kunnen doen, al dadelijk als de eeuwige jeugd van Heidelberg ook in de gehele dienst van het Woord bezielend en vormend doorbrak. Als dat niet gebeurt, gelijk wij gemerkt hebben, dan zullen wij een weg moeten vinden de *vroegere, jongere veronderstellingen* te herstellen. En dan zou ik willen terugkomen op wat Berkhof in dit blad in een tweetal artikelen (12 en 19 januari 1951) ontwikkelde als hij onder het hoofd van de activering van de gemeente herinnert aan de oud-kerkelijke stijl van *samenspreken*, de conversatie over en rondom de heilige woorden en tekenen, en zegt dat bij vernieuwing van de eredienst ook hieraan te denken is. Men wil praten, meedoen, begrijpend meeleven. Zulk een samenzijn met veel zang en vrije inventie zou zeer verre moeten zijn van een discussie achteraf, het zou een *positief*, hardop mediteren moeten zijn en een uitwisseling, minder van meningen dan van ervaringen en inzicht. Als men de jaargang onverhoopt niet meer heeft – het voorstel van Berkhof wordt ook besproken bij Dr. Boerwinkel *Kerk en Secte*, onder het hoofd: ‘Andere vormen van kerkdienst’, p. 177v.⁷

5

Natuurlijk fungeert de catechismus niet onder buitenkerkelijken, natuurlijk zal het nieuwe samenzijn van hart en verstand hoogstens een minderheid aantrekken, maar ik verwacht er een *kernvorming* van, anders dan door Bijbelkring, anders dan door koorwerkzaamheden, anders dan door goede gezelligheid als vóórvorm van communicatie. Maar geen van die elementen behoeven te ontbreken, als de predikant als rabbi van het leerhuis zich goed rekenschap geeft van zijn bescheiden rol. Hij zal gemoed en intellect met de neus moeten drukken op de leer als *tekening* van de wegen van de vreugde, beter: in huis moet een geur hangen indringend en verrukkend, omdat ook het verstand als een wierookstokje ontstoken

⁷ Dr. F. Boerwinkel: *Kerk en secte*. 's-Gravenhage: Boekencentrum NV 1953.

en verteerd wordt, hulde aan de waarheid die zich als heil onthult. Ons antwoord dus, op de vraag: *lééft* zij?, riep de wedervraag op: *fungéért* zij? Op de vraag: *wáár* zou zij moeten fungeren?, antwoorden wij dat ogenschijnlijk de catechese als gebied van haar werking voor *80% uitviel* en dat de “middagkerk” blijkbaar niet bloeit en niet kan bloeien, onder andere om redenen van misverstand. Als beslissende test over haar blijvende jeugdige functie beschouwden wij de doorsneepreek in de morgendienst, en wij moesten voor zover onze ervaring gaat, constateren dat de eigenlijke radicaal-evangelische toon van de catechismus slechts zelden doorklinkt. De vraag wat daaraan te doen zou zijn bracht ons in verlegenheid, want restauratie en romantiek zijn uit den boze, ze brengen het tegendeel van actuele “*Vergegenwertigung*” teweeg. De voorgangers moeten geen vrijbuiters en geen biblicisten zijn, maar vooral ook geen partij-interpreten. Zo vonden wij in een avonddienst met als centrum homilie en samenspraak van christengelovigen, van meelevenden die hun broeders en hun vaders zoeken 1) een *nieuwe nodiging* aan de voorgangers zich tot het onderricht in de heilige (dat is: bijzondere, gewijde, tot kennis leidende) leer te begeven, 2) een gelegenheid voor minstens een minderheid in een nieuw soort kerkdienst, communicatie te vinden in de sfeer van de heilige leer en haar bevrijdende werking voor hart en verstand tezamen.

Wij bewaren enige afsluitende gedachten gaarne voor een volgende keer. Zij betreffen in hoofdzaak de vraag met welke gebreken de jonge schone behept is en of die niet van het begin af “*Schönheitsfehler*” zijn geweest, die wij ook moeten zien. En tegenwoordig misschien helderder zien, zonder dat wij daarom onze genegenheid afschrijven.

De uitrusting der gemeente⁸

We maken, gelijk aangekondigd, gaarne nog enige opmerkingen over de Catechismus in haar functie, nu, in een stadswijk of in een geürbaniseerd dorp.

1

Het gaat om de *heilige leer*, het gaat om verbinding, in ruimte en tijd, met onze broeders en vaders. Het gaat om het weren van de chaos in de gemeente, al ziet die chaos er gemoedelijk en gezellig uit, in onderscheiding van de baaierd van de losgeslagen christenheid, of wijlen de christenheid. Het gaat om het “*arcantum*” waarvan ook Bonhoeffer sprak, die toch anderzijds op een “*religionslose*” vertolking van het Evangelie uit was. Wij kunnen ook zeggen dat nu aan de orde komt (wat altijd aan de orde is, maar door de clowns die grapjes maken over de dogmatiek wordt verdonkeremaand) wat het Evangelie *is*. Er bestaat een opvallende onevenredigheid tussen de ernst van de vraag *hoe* wij het belijden en brengen en *wat* wij nu eigenlijk te zeggen hebben. De taal, de vormen, de wijze waarop wij het brengen is principieel een ander, een periferisch probleem vergeleken met de kennis van de eigenaardigheid van de unieke boodschap. Dit is zo apert dat we met de ommekeer van het accent ons ten slotte bevinden in een niemandsland waar de *mauvaise foi* grote

⁸ Overgenomen uit *In de Waagschaal* 18 (1962-1963) nr. 10, 184-186.

kansen krijgt en we van louter zorg hoe we “het” toch brengen zullen, het als een storing ondervinden wanneer de vraag wat we te zeggen hebben in volle ernst om de hoek komt kijken. Is het al vreemd dat het eenvoudige-fundamentele wat we in de *successio apostolorum* gehouden zijn de mensen *aan* te zeggen en *toe* te zeggen, zo verdrongen kan worden uit de kamer van onze overwegingen dat het wezenlijke, de substantie en het waarachtige niet alleen in de hoek moet staan, maar, geheel verwijderd, om de hoek moet komen kijken, om ons dan te ontstellen alsof het een spook was.

2

Maar het betreft niet alleen een zaak van beginsel en belijning-tot-verblijding, van intellectuele rechtschapenheid, verantwoording en een goed geweten voor Hem die ons zendt, ons in de dienst houdt en het deel van de kennis, onverdiend, nog onderhoudt in ons – maar ook een zaak die de uitrusting van *weerlozen* betreft, die door de verwarring van de geesten onder de voet gelopen worden. Daarbij denk ik nog niet aan de algemene sfeer van het moderne leven (men kan moeilijk spreken van het moderne *dénken*), een sfeer van suggesties hoe we nog verder in de mogelijkheden van het nihilisme zullen doordringen zonder door duizeling dermate bevangen te worden dat we geen vermoeden meer hebben waar we eigenlijk zijn – ik denk (hopelijk zonder het eerstgenoemde te onderschatten) aan de *keuze van de keuzeloosheid* die de gemeente wordt opgedrongen op zogenaamd geestelijk gebied. Illustratief is de uitgave *Geestelijke leiders van ons volk*, pas verschenen.⁹ Al die groten staan naast elkaar, zonder notie van *kwaliteitsverschillen* noch verantwoording inzake de vraag in hoeverre bijvoorbeeld de Rozenkruisers en de Soefibeweging, de theosofische vereniging enzovoort als leiders van ons *volk* zinvol naast kardinaal Alfrink en de Preses van de Generale Synode kunnen staan, noch om de andere vraag in hoeverre officiële voorzitters nu juist *leiders* kunnen heten. In de gelijkschakeling van de collectieve scepsis meent men uit pure “tolerantie” en “democratie” enkele personen als uitspringers of uitschieters te moeten konterfeiten. Dat is de fixatie van de geestelijke chaos. Het is slechts een symptoom. Maar het duidt aan dat, zonder nadere bezinning, de eenvoudigen, hoog en laag, er geen touw aan kunnen vastknopen. Het is, onder vele andere symptomen, een alarmsein dat wij de mensen in de gemeente niet zonder uitrusting mogen laten. Want de uitrusting die zij hebben en gebruiken is goeddeels een erfstuk, of het is een boze afweer van het nieuwe en vreemde als zodanig, of het is een terugzinken met bleke beslistheid in een of ander christelijk conservatisme.

Nog nader, dichterbij het centrum, geldt *ongeveer hetzelfde* van de verwarde en verwarrende stemmen in het heiligdom zelf. Ik doel hier niet allereerst op de “modaliteiten”, maar op de wijze waarop men meent die alle te boven te zijn. Maar hoe? In een prediking en onderricht dat erop uit is *af te leiden* van de vraag *wát* het Evangelie is, in een *en bagatelle* nemen van Schrift en belijdenis en een hoogst particuliere vormgeving, waarin de grote traditie teloorgaat, de grote vorm ontbreekt, en vooral het “*arcanum*” genegeerd wordt of verstikt. Zelfs het ómbuigen en ómduiden schijnt niet meer *en vogue* te zijn, men heeft daarbij niet meer te vrezen dat velen zullen vragen: “maar is *dát* het Evangelie”, men kan

⁹ J.W. Jongedijk (red.), *Geestelijke leiders van ons volk en hun kerken, stromingen en sekten*. 's-Gravenzande: Europese Bibliotheek 1962.

erop vertrouwen dat het volk niets merkt of niets merken laat, en daardoor is de spanning hoe ver men gaan kan in deze exercitiën weggenomen en het interesse sterft langzaam maar zienderogen af. Het lijkt of er dan vrij baan komt om geheel zichzelf te zijn en rechtstreeks een particuliere dogmatiek of wijsbegeerte, liefst in een existentialistisch jargon voor te dragen. Ook dat laat men zich, door de bank, welgevallen, want een norm ontbreekt en wat zal een eenvoudig man tegen zulk geschut in het geweer brengen, als hij geen inzicht verwerf, geen begrip heeft meegekregen, nauwelijks enig besef heeft van de kern van de zaak?

3

Wat mij betreft – ik vrees dat op deze eigenmachtigheid, op dit misbruik-van-macht, op dit particulier papisme een reactie volgen zal die, helaas, bijzonder hardnekkig zal zijn. Ik vrees dat men tot zijn ontsteltenis plotseling in de gereduceerde gemeente op het fanatisme van de sekte zal stuiten, waar men dat niet verwacht had en op de starheid van het fundamentalisme, ook in kringen waar men het voor overwonnen hield en tenietgedaan achtte. Men zal voor een verschrikkelijke muur van achterdocht komen te staan in de eigen naaste kring. Terecht wilde men in klaarheid vatten wat het Evangelie is, maar raakte verstrikt in de ongerichte woorden, termen, idealen, suggestieve beelden van wereld en cultuur en kerk en vraagt verder en nader om belijning, consequentie, volheid, substantie. Het verschijnsel staat niet apart, aan vele zijden doet zich een honger voor naar leer, naar doctrine, naar “*Weisung*”, naar tucht-in-het-denken. Waar vindt men die? “Kennis is heil” – die oude vooronderstelling van de middeleeuwse universiteit is formeel gemeengoed geworden van de ontwakende volken. De ideologische strijd in het communistische kamp stamt uit de leer. Het kan ons duidelijk zijn dat we het nergens beter kunnen zien dat leer geen koude, droge redenering is, geen “dogmatiek” (in de zin waarin de clowns en de baliekluivers en de predikers op hun zeepkisten in Hydepark het, uit echte reactie en nog echtere onkunde, gebruiken), geen paragrafendoctrine, maar een *geleefd leven*, waarin ook het verstand (geschoold of minder geschoold) waakzaam en werkzaam, emotioneel en inspiratief meedoet, meeleeft. Want het gaat om het heil van de aarde. We weten dat deze kennis juist niet uitgedragen wordt op de *meeting*, maar in een kleine kaderkring, in een cel van bewuste belijders en ingewijden. Het is in bepaald opzicht een mondige wereld. Er zijn meer voorbeelden van zulke inspiratie en zulke tucht te noemen, maar dit voorbeeld is formeel het meest typische van onze tijd en van de naaste toekomst. Meent men dat het ons niets dan afschrikwekkends te zeggen heeft?

4

Wat ons betreft, het kostelijke zou zijn als de prediking *zelf* in den brede van de heilige leer doordrongen, door haar orde gedragen mocht zijn. Dat zou zeker niet in mindering behoeven te komen van haar existentialiteit, maar *zoiets* te verwachten zou wereldvreemd zijn. Schoon zou het verder zijn als de “catechismuspreek” zich zou handhaven waar ze nog in ere wordt gehouden, beoefend, ook kritisch vernieuwd. Maar ook dat heeft, naar het schijnt, niet veel kans zich uit te breiden over het geheel. Het gaat om een “*retirer pour mieux sauter*”, als wij komen tot de voorgestelde nieuwe kerkdienst. Daar wordt het “*arcanum*” gehoed, het geestelijk begrip voor de schatten en weldaden, voor de gave van de

verlichting, voor het rechte in-de-wereld zijn. Het schijnt mij een misverstand Bonhoeffers streven naar een “*religionslose*” verkondiging (hoewel, ik geef het toe, de term niet geheel doorzichtig is) en zijn pleiten voor het “*arcanum*” zo vlot als een tegenstrijdigheid te zien. Hij, die de secularisatie beaamde (en daarom (?) het woord later nooit meer gebruikte), spreekt plotseling toch van profanatie, zo in *Widerstand und Ergebung* (185): “Es musz eine Arkandisziplin wiederhergestellt werden, durch die die *Geheimnisse* von Profanisierung geschützt werden”.

Als de ervaring, ook de apostolaire ervaring, ons in de ontmoeting met de wereld de *Messias der godlozen* heeft doen ontdekken, waar stamt het licht van deze ontdekking vandaan dan uit het “*arcanum*”, de tot op zijn essentie herleide leer die wij te hoeden hebben. Als men “*die Wirklichkeit*” niet geleerd heeft in het heiligdom, wat zal verhinderen dat het dan een verwildering van de geest vooronderstelt de wereld te willen vrijspreken. Alleen een wereld die eenmaal het christelijk geloof beleed of kende en ontkende, kan zo goddeloos zijn als onze moderne wereld (men zie: Kamlah: *Menschen in der Profanität*¹⁰, p. 35) – maar waar is het meetsnoer en het peillood, waar leeft het besef *wat* eigenlijk prijsgegeven is dan juist waar men zich verdiept in de “*Arkandisziplin*”. Bonhoeffers inzicht heeft dus niet te maken met een esoterische leer en zij brengt geen strijd tussen belijdenis en leven, tussen traditie en existentie. De “oefening van de geheimen des geloofs”, te onzent aanbevolen aan de presbyters bij hun bevestiging, geschiedt in de door ons bedoelde samenkomsten *samen met de gemeente* in een *beth-hamidrasj*, een leerhuis. De voorgangers die hier leiders zijn worden vanzelf gedrongen ernst te maken met de theologie, en wel met de *praktische* theologie, dáár waar haar bron ligt. Want de heilige leer is praktisch en zal in het openbaar praktisch blijven zolang men die bron niet afdempt. Zo nodig ik u dan naar dit noodgebouwtje, het lijkt een beetje op een ander, noodgebouwen plegen op elkaar te lijken. Ik denk hier aan de “bediening der profetie”, in Wesel¹¹ voorzien (1568) midden in de woelingen en de vervolgingen aan het begin van onze vrijheidsstrijd. Wij vinden daar een actuele opening voor het charismatische ambt en ook in ander opzicht verschillende geestelijk-praktikale lijnen, die nog de overweging waard zouden zijn. Intussen zal het in onze tijd in zulk een samenzijn niet gaan om de vragen aan de oudsten en de profeten, bedoeld om de leer van de predikanten nader te verstaan en te toetsen, veeleer om een “*mutuum colloquium fratrum*”¹² waarbij niet dan bij hoge uitzondering van gedachten gewisseld wordt maar, zonder dit westers intellectualisme, inderdaad van *gedachten gewisseld* en ervaring uitgewisseld wordt, waarbij ook de “leek” (en hoe radicaal is de moderne leek inderdaad – bij alle verwerping van het diskwalificerende woord – leek in feite) [uitgenodigd is]¹³. En toch juist die leek, stel ik mij voor, zet de zaak in beweging, als hij tenminste niet eigenwijs is boven de maat van dit uur, want het is nu de tijd dat zij, welbeschouwd, *de echte vragen stellen* en tot onze verwondering vaak het zuivere getuigenis grijpen. Het zou heel anders moeten dan in Wesel werd voorzien, men dacht daar

¹⁰ Wilhelm Kamlah: *Der Mensch in der Profanität - Versuch einer Kritik der profanen durch vernehmende Vernunft*. Stuttgart: Kohlhammer 1949.

¹¹ Het Convent van Wezel, november 1568, was een bijeenkomst van kerkleiders uit de Nederlandstalige vluchtelingengemeenten, waar menig védragend besluit werd genomen.

¹² *mutuum colloquium et consolatio fratrum et sororum*: wederzijds gesprek en troost van broeders en zusters, uitdrukking van Martin Luther.

¹³ Mogelijke reconstructie van een niet lopende zin.

aan “collegium van profeten” die eens of tweemaal in de week samen voor de gemeente zullen verschijnen om een Schriftgedeelte nader te overwegen bij beurten, “en als die ’t zijn beurt is, zijn ambt zal hebben volbracht, zo zullen degenen die hem in de zitplaatsen volgen, ook het hare, indien het hun goedgevindt, moge bijbrengen wat tot stichting dient; en alzo ter besluit de vergadering met de gebeden van de voornaamste profeet worde beëindigd” (vgl. Haitjema, *Ned. Herv. Kerkrecht*, p. 19vv.¹⁴). Van de “*Nocturnen*”¹⁵ zoals die door Barnard en Overbosch zijn begonnen en prachtig uitgebouwd, zouden wij een variant willen hebben, geboren uit een andere zorg, namelijk die van de bezinning op de levende leer in een huis daarvoor bestemd, vol stilte en liederen.

5

Dit alles zal *overdreven* klinken, het maakt dan ook geen schijn van kans, tenzij er nog een schare mensen is wie de hier bedoelde nood op het hart weegt, eenvoudigen en geleerden die op klaarheid nog meer dan op schoonheid hun zinnen hebben gezet. Dat zijn bijvoorbeeld theologen die de leuzen beu zijn: “niet de leer, maar de Heer”, “niet de prediking, maar de aanbidding”, “niet het begrip, maar de existentie”, jongeren vooral die het leerboek van de kerk voor meer houden dan “een document van waarde, waar ik echter nooit uit citeer”. Maar vooral ook moderne mensen die wat overigens voor vernieuwing aan de gang is, bijvoorbeeld in de liturgie, van harte meemaken, maar die menen te zien dat *dit ene nu juist ontbreekt* wat juist nu niet ontbreken kan, wil al het andere wat zij beamen op den duur zin hebben in de omvatting van de totaliteit van het menszijn. Welmenende zoekende geesten die door de ordeloze differentiatie van Schriftgegevens en waarheidsmomenten dreigen vermoeid te worden en teleurgesteld omdat er geen eenheid, geen lijn, geen orde en daardoor geen zang, geen *cantus firmus* te horen is. Aan de andere kant zullen er jongeren zijn die de oren spitsen zonder zich voorbarig te verbazen, als ze bijvoorbeeld horen dat na een seminarie van Barth gewijd aan de vergelijking van de *Heidelberger* met de *Catechismus Romanus*, Hans Urs von Balthasar, de grote cultuurfilosoof en meester op alle wapenen, verklaarde dat er geen enkel onderscheid was tussen ons leerboek en de *catechismus romanus* dat een hindernis zou mogen zijn voor de komende oecumene. Daarnaast zullen jongeren, eventueel theologanten treden die op het positieve gehalte van alle woorden uit zijn met een honger naar onthulling en een vermoeden hoe deze onthulling in de traditie zich steeds weer heeft aangediend of aangekondigd. Het zijn zij die ook duidelijk zien hoe de afweer van velen tegen de heilige leer over de band van het formele gespeeld wordt (“lange zinnen”, “eeuwenoud” enzovoort) maar de *inhoud betreft* zodat ze even afkerig zouden zijn indien de zaak ingekort, vertaald en in het schoonste Nederlands met de helderste voegwoorden gebracht werd. Jongeren en ouderen zullen zich – een verscholen minderheid in een nieuwe schuilkerk – moeten schikken rondom dit aanvankelijk-gegevene *arcanum* (niemand voor zover ik weet vond iets beters en dat even waar en vreugdevol zou zijn). Het is de radicaal-evangelische waarheid waarvan onder ons de catechismus de gekwalificeerde getuige is. Zij zullen zeker ook verstaan waarom *Hermann*

¹⁴ Th.L. Haitjema: *Nederlands Hervormd Kerkrecht*. Nijkerk: Callenbach 1951.

¹⁵ De *Nocturnen* werden in 1957 door ds. W.G. Overbosch gestart in de Amsterdamse Maranathakerk. Dichter Willem Barnard en musicus Frits Mehrstens waren erbij betrokken. De bijeenkomsten waren broedplaatsen voor nieuwe kerkliederen en liturgische experimenten.

Keyserling in de *Schule der Weisheit*¹⁶ destijds door voordrachten van de deelnemers behoeden wilde voor het debat of de discussie of zelfs van de polemische vragen. Hij had in *dat stadium* van zijn werk gelijk, omdat wij door geen woord en geen beeld meer tot in ons wezen gedrenkt en gevoed worden, voor zover wij westerlingen met name onder de druk van het verstand ons boordevol achterdochtig gemoed laten opborrelen in antithesen en geen burgervrede hebben voor we naar huis kunnen gaan met een rijke rubriek “*sic et non*” in onze zak. Nog veel meer reden is er voor ons om eindelijk te leren in het leerhuis iets nieuws te leren, in waarachtige stilte en openheid, zodat onze omgang met de heilige leer waarlijk meer zal lijken op de *chokma*¹⁷ van het evangelie, dan op de triomfen van “*Maar Meneer*”.

“Een ieder zal geprezen worden naardat zijn verstandigheid is, maar die verkeerd van hart is, zal tot verwachting wezen”, Spr. 12: 8, of in Bubers vertaling: “gemäsz seinem Begreifen, wird gepriesen ein Mann, wer verschrobenem Herzens ist gerät in Verachtung”. Nu zijn we nog niet toegekomen aan de “Schönheitsfehler” van de “eeuwige jeugd”, daarover een volgende en laatste keer over dit thema.

Zingen met het verstand¹⁸

1

a) Wanneer men stelt dat de Catechismus een theologische, een catechetische, een liturgische en een kerugmatische functie heeft (Heinrich Ott)¹⁹, moet het opvallen hoeveel daarvan komt te vervallen zodra men op de concentratie aanstuurt die wij hebben voorgesteld. Wat het eerste betreft: er steekt natuurlijk een vracht theologische bezinning achter en in de catechismus, maar is het wel een aangelegen zaak die er weer uit te halen en apart voor te stellen, dus: om van de “religie” van de belijdenis weer in te keren tot haar schools-redelijke vooronderstellingen, tot haar *theologische structuur*? Wie er lust toe heeft, moet het vooral niet laten, er zijn wel veel, ook moderne commentaren op ons leerboek, maar allicht kan men het nog eens opnieuw en anders zeggen. De marge van de variaties is klein geworden, het is ook tekenend hoe weinig echte controversen er bij de verschillende auteurs onderling aan de dag treden van Ursinus en d’Outrein tot Knap, H.J. de Groot en Buskes. Controversen treden eerst op als dogmatici hun nieuwste inzichten in het weerloze boekje willen binnenwringen, zoals dat door Kuyper voorzichtig en in den brede, door Schilder tiranniek en eindeloos breed gebeurt. Maar dat zijn dan geen commentaren meer.

¹⁶ De Baltisch/Duitse filosoof Hermann Graf Keyserling (1880-1946) stichtte in 1920 samen met anderen in Darmstadt de *Schule der Weisheit*, een platform en ontmoetingsplek van spraakmakende intellectuelen en cultuurdragers, anachronistisch te betitelen als een vroeg ‘vormingscentrum’ of ‘leerhuis’. Het werk van de *Schule der Weisheit* werd in de jaren ’30 door de nazi’s onmogelijk gemaakt. De huidige *School of Life* van de Zwitsers/Engelse filosoof Alain de Botton is een verre nazaat van dit concept.

¹⁷ Hebreeuws: wijsheid.

¹⁸ Overgenomen uit *In de Waagschaal* 18 (1962-1963) nr. 11, 204-206.

¹⁹ Heinrich Ott: *Dogmatik und Verkündigung – ein Programm dogmatischer Arbeit dargestellt im Anschluss an die Fragen 1 bis 11 des Heidelberger Catechismus*. Zürich: EVZ-Verlag 1961.

b) Wat het precies beduidt dat de catechismus een “kerugmatische”, verkondigende werking heeft of behoort te hebben, is moeilijk te zeggen aangezien het zo vanzelf spreekt. Men krijgt onwillekeurig achterdocht tegen een zo nadrukkelijke stelling, die door niemand wordt bestreden. Hoe zal men de Schrift, hoe de leer, als hoofdsom van de heilsleer, uitleggen zonder iets goeds te boodschappen, namelijk het heil, en wel: het heil in tegenwoordigheid, verwarmend voor het gemoed, te beleven door het hart, te eren door de geest. Het “kerugmatische” hoort er vanzelfsprekend bij, maar het is niet kenmerkend voor het catechetisch onderricht.

c) De twee aspecten die overblijven, daar gaat het naar ons inzien om. Het gaat om *catechese* en om *liturgie*. Als leerboek voor de gemeente biedt de catechismus een tekst die haar toeleidt tot een redelijke rekenschap van het geloof, tot een overweging van de waarheid van God met het verstand, tot een godsdienstoefening als oefening van die geestelijke vermogens, die zozeer verkommerd zijn. De macht en inspiratie van geloofsinzichten voor het leven is geweldig. Heel veel verwarring en ook heel veel verzoeking zou ons minder wankel vinden, minder schade doen als we ons konden hechten aan heldere begrippen, als we de dingen van het dagelijks leven ook wisten te plaatsen in een levend zinsverband. De grote ellende van de Hervormde Kerk in de laatste eeuwen schijnt mij de religieuze verachting van het verstand. Een *volkskerk*, zegt men, kan het zo nauw niet nemen met de leer. Het schijnt mij toe dat juist de volkskerk moet vervuld en gedrenkt zijn met sterke overtuigingen (ik druk mij voorlopig seculier uit), anders wordt zij een federatief verband van sekten, een Benelux tot “bevrediging van religieuze behoeften”.

d) Maar hoe is de begeerte God te kennen óók (voor zover het voeten heeft) met het verstand en te loven óók in ons begrip (zover zijn adem reikt) ons zo afhandig gemaakt? In het segment van het onderricht dat wij nu op het oog hebben, lijkt mij dit te wijten aan de gewenning (mede bepaald door onze volksaard) het verstand enkel op zijn *nut* te approberen (waaronder ook het effect van de moraal valt) en de verdediging van dat nut (wat het zij, tot de hoogste belangen toe) door te voeren in eigenmachtige consequenties, die vaak tot vermagering van de leer en tot verdorring van het menselijk bestaan leiden. Wij komen er niet op een brug te slaan, nog veel minder geloven wij dat er een brug *is* van het begrip naar de lofzegging, méér: wij geloven niet dat de bekroning van de leer, als het recht toegaat, de *doxologie* moet zijn. Honderd maal heeft men het Gunning nagezegd dat het erom gaat het lied te horen dat in het dogma slaapt. Ik weet niet of hij daarin het bedoelde precies uitgedrukt heeft, maar ik weet zeker dat we hier in Holland er weinig ernst mee hebben gemaakt. Wat daarvan zij, het vierde aspect, in het schema van Ott, springt hier naar voren: het liturgische. Laat ons deze term wat eenzijdig mogen toespitsen op zijn hoogste betekenis, die immers ident is met de doxologie, dan hebben we een aanwijzing hoe het moet toegaan in het leerhuis, in de bijzondere kerkdienst die ons voor ogen staat. Juist in die nieuwe catechese in de gemeente, mét de gemeente, vóór de gemeente moet het verstand, door de lofzang ondersteund, gaan zingen. Dat spreekt zeker niet vanzelf. Er is – om zo te zeggen technisch – een spanning tussen het catechetische en het liturgische, als verschijnsel staat de gang van de leer nogal ver, soms contrair soms complementair tot de stuwning van het lied. Toch vindt de leer, de heilige leer, geen vrede tot zij rust in het lied, in de lofzang. En in die vrede, waar zij zwijgt, ontvouwt zij haar taal in een andere taal, komt het tot de eigenlijke intentie van het gerichte denken. Zo gaan het catechetische en het liturgische in

de dienst op een gegeven ogenblik samen gehalte en gestalte geven aan de zang van het verstand, aan de blijde wetenschap, aan de wetende, welverzekerde vreugde.

2

Maar nu zijn we tegelijk midden in de vraag naar de *Schönheitsfehler* van ons leerboek. Wat ons epigonen er nu minder in behaagt of zelfs enigszins bevreemdt, willen wij niet op de voorgrond stellen en zeker niet te gewichtig nemen, er zijn echter gebreken die van *meet* af het kostelijke geschrift en zijn schoonheid hebben ontsierd en zijn authentieke werking hebben geschaad. De vlekken die ik bedoel dekken zich vrijwel met de punten waarop ook nu de overgang van leer en lied *stroef* wordt. Ik wil ze summier aanduiden.

a) Daar is allereerst de scholastische opzet waarin de noodzaak van een Middelaar en “zulk een Middelaar” wordt geprojecteerd onder methodisch áfzien van de concrete persoon van Christus, die als bij verrassing aan het eind verschijnt als antwoord op de vraag: maar wie *is* deze gewenste en noodzakelijke persoon? (vraag 18). Wat men ook zegge om ons leerboek hier van scholastiek vrij te pleiten, ik blijf erbij dat wat in een theologisch traktaat (bijvoorbeeld van Anselmus) een goede zin heeft, in een catechismus niet alleen misstaat, maar de toon vervalst. De terecht hooggeprezen toon van de Heidelberger is hier gestremd, bevroren en vrijwel geheel voor het geestelijk gehoor teloorgegaan.

b) Daar is in de tweede plaats de scherpzinnige, maar toch in een rationalistische slop leidende polemie tegen de Lutherse *ubiquiteitsleer*. Zeker, we moeten bedenken dat het toentertijd alles op scherp stond en dat de Gereformeerden een legitieme bijdrage tot grotere theologische zuiverheid hebben geleverd. Het waarheidselement aan de overzijde is echter niet of nauwelijks gehonoreerd en de prachtige wending: “maar naar Zijn godheid, majesteit, genade en geest wijkt Hij nimmer meer van ons” (vraag 47) (waarin de echte toon weer opklimt), laat ons toch achter met een gehalveerde, verminkte leer over de wijze van Christus’ tegenwoordigheid op aarde. Het antwoord immers op de rechtmatige Lutherse wedervraag: “maar zo de mensheid niet overal is waar de godheid is, worden dan de twee naturen van Christus niet van elkaar gescheiden” (vraag 48) is principieel niet bevredigend en praktisch haast onbruikbaar door zijn abstracte ingewikkeldheid.

c) In de derde plaats is er de leemte (door de opzet welhaast onvermijdelijk) dat het profetisch ambt geen enkel reliëf krijgt, waardoor het priesterlijk ambt niet alleen in het middelpunt staat en het veld beheerst, maar als het enige verschijnt, zodat het niet alleen de sleutel wordt van alle geloofsgeheimen, maar ook het denkpatroon (vraag 38vv.) (wat evenwel op een gelukkige wijze enigszins doorbroken wordt in vraag 43).

d) Ten vierde is van *meet* af wat gezegd wordt over de Heilige Geest al te summier geoordeeld en reeds Ursinus in zijn *Schatboek*²⁰ beijvert zich een wezenlijk-rijkere inhoud uit de Schrift aan te dragen. Ten slotte is er het slot van Zondag 30 waar een profetisch scheldwoord de opsteller ontschiet, als hij de Mis als offerhandeling en de aanbidding van de hostie een “vervloekte afgoderij” noemt. Neemt men Trente als historische achtergrond en ziet men op de praktijk, dat is op de cultus (waarachtig niet alleen wat “volksvroomheid” ervan gemaakt heeft), dan blijft er evenmin reden om er zich bijzonder over op te winden als

²⁰ Het *Schatboek*, de eerste verklaring van de *Heidelbergse Catechismus*, vaak toegeschreven aan Zacharias Ursinus zelf, een van de twee auteurs van de catechismus (1563), werd in het Latijn gepubliceerd in 1591 door Ursinus’ leerling David Pareus. De eerste Nederlandstalige uitgave van Festus Hommius dateert van 1602.

om het onkritisch over te nemen, bij welk evenwicht ons evenwel een weinig schaamte bevangt in zover het aanleiding geeft het profetisch schelden als zodanig in zijn rechtmatigheid te miskennen.

De maatstaf waaraan wij deze gebreken nu hebben te meten is de doxologische functie die aan de leer toekomt, de macht om het verstand tot zingen aan te zetten, de overtuigingskracht die zich moet bevestigen in de beaming van het lied. Naar mijn gevoelen zal de spanning en verbinding van de catechese met de liturgie beslissend zijn, wanneer wij een nieuw begin maken om het onderdrukte verlangen naar waarheid en klaarheid enigszins aan zijn recht te helpen.

3

Over de gebreken die wij als moderne mensen in de “eeuwige jeugd” van Heidelberg vinden, zullen we niet breed uitweiden. Er zijn drie soorten verwijt, zeer verschillend van oorsprong en gewicht. Ten *eerste* zijn er de verwijten die de *taal en denkvorm* willen treffen, maar vaak de inhoud blijken te betreffen. De stemmen in die geest hebben een onwaarachtige toon, waren ze eerlijk, dan zouden ze zeggen: dat verwerp ik, dat geloof ik niet, dat weet ik beter, daar ben ik tegen! En als daar aangewezen wordt dat de catechismus daar de Bijbel naspreekt, dan zouden ze moeten zeggen, niet “ik verwerp zondag zoveel en vraag zoveel”, maar “ik wil Paulus en Johannes bestrijden, ik wil van het apostolisch getuigenis af”. Dat staat ieder vrij (ofschoon natuurlijk niet in de kerk), maar het moet zich niet verstoppen in de ómtrekkende beweging, fier als een leger, maar in feite als van een kat om de hete brij. In de *tweede* plaats horen we de verwijten, geboren uit de nood van de existentie en de verlegenheden van de rede, met andere woorden: de theologische bezwaren. Vaak voegt zich daarbij een gevoel van diepe onvrede, men meent bijvoorbeeld de leer der *voorzienigheid* te moeten verwerpen na al het schrikkelijke dat over ons, tijdgenoten, lotgenoten, geloofsgenoten is gekomen in de tijd van de staatsheerschappij van de onderwereld. We hebben er allen aan geleden en de wonden van hart en geest willen niet genezen. Maar we moeten dan niet zeggen dat een leerboek eenzijdig, oppervlakkig of levensvreemd oordeelt, omdat het in een andere, barre (maar minder barre) tijd ontstaan, spreekt met vaste stem over de troost dat God *alle ding* regeert. De vraag is: zegt de Schrift werkelijk iets anders? En als men dat bestrijdt, moet worden aangewezen dat het onschriftuurlijk is wat ons leerboek belijdt, men mag echter niet uit existentiële ernst bij Marcion heul zoeken en zich afschermen tegen de klare taal van de Schrift, om minder pijn te hebben. We kunnen hier niet verder over deze kritiek, die bij velen in de kerk leeft, uitweiden. We willen de soortelijk-ongelijke verwijten ordenen om een overzicht te hebben. Als ik de neomarcionisten moest bijvallen, met mijn gekweld hart of als ik een bijzonder licht had in deze sfeer van raadselen, zou ik een eigen klacht of een eigen leer geven. Het zou mij dan kwalijk staan de catechismus af te vallen, want zij is op dit punt trouw aan de essentie en aan de structuur van de Schrift.

In de *derde* plaats zijn er de verwijten of bezwaren die voortkomen uit het gevoel van leemten die niet te dulden zijn. Daartoe behoort mijns inziens terecht het ontbreken van het *eschatologisch* perspectief. De geschiedenis en het lot van de volken komen niet of nauwelijks in het gezichtsveld, men mist de centrale plaats van Israël. Men schrijft het ontbreken toe aan het “individualisme” dat in de tijd van de reformatie zou overheersen.

Dat zal wel juist zijn, maar een nadere verklaring ligt toch in de oude catechetische grondteksten: de geloofsbelijdenis, de tien geboden, en het gebed des Heren. Die worden uitgelegd voor de gemeente, elk naar zijn aard, men kan onmogelijk zeggen dat de notie van het Rijk daar op de voorgrond staat. (Trouwens: waar is deze notie bij Paulus?) Dat is meer bepalend geweest, dunkt mij, dan het "individualisme". Bij deze laatste kritiek, waarmee we kunnen instemmen, is intussen wel te hopen dat niemand persoonlijk geloof en persoonlijke roeping individualistisch zal achten. Tot deze rubriek van verwijt behoort ook de klacht over het ontbreken van "*sociale ethiek*". Ik weet nooit goed wat de term beduidt, maar ik meen te begrijpen dat de Wet niet wordt toegepast op het bovenpersoonlijke bewegen van staat en maatschappij, dat de zonden van het openbare leven, van de overheid bijvoorbeeld, niet gezien worden, dat alleen van de zonden van enkelingen in het openbare leven wordt gesproken en daardoor een hele dimensie aan het ethisch oordeel zich onttrekt. Dat zal waar zijn, maar hier ben ik meer blij dan ontevreden met dit tekort. Ethiek is zoal leerbaar niet overdraagbaar van de ene tijd en situatie in de andere. Als Paulus aanwijzingen had gegeven boven de zeer summiere, die hij in de paranese van zijn brieven geeft, zou zijn leer van de heiliging als verouderd aandoen. Zo acht ik ook gelukkig dat ons leerboek het gebod van God wel zeer *concreet* brengt, dus geen algemene beginselen voorstelt, maar aan de andere kant van toepassingen op situaties die met de tijd wisselen zich met zuivere intuïtie onthoudt. Het feit verdient trouwens overweging dat door het gebodene in ons leerboek vaak geraakt wordt aan nóg wezenlijker problemen van zedelijke aard dan die men meest op het oog heeft, als bijvoorbeeld dat het rechte niet-vloeken voortkomt uit het positieve van het rechte belijden en het rechte aanroepen (vraag 99), als de onkuisheid in het huwelijk gelijkgesteld wordt met die daarbuiten (vraag 108), als onder "stelen" mede verstaan wordt alle gierigheid, alle misbruik en verkwisting (vraag 110).

4

Dit was een saaie passage, maar we moesten erdóór, om het wier, de hinder, de ballast voor de opvaart van het zingende verstand achter en onder ons te laten. Het gehalte van ons leerboek is ongelooflijk. De leer doet zich aan ons voor als begrip voor het geheim dat boven alle geheimen is en de raadselen herleidt tot een rand, van storingen en opklaringen-in-spe. Natuurlijk kan men dit *gehalte* niet verstaan als geniaal of oorspronkelijk. Het is niet anders dan een názeggen, nádenken wat ons in de naam van het hoogst gezag gezegd is. Alleen, dit zeggen geschiedt, ondanks het verheven gehalte, niet in een "tongentaal" boven en nog minder in een gevoelsreactie beneden het normale denken. De catechismus zegt de apostel na: "ik zal wel in extase bidden, maar ik zal ook met het verstand bidden, ik zal wel 'in de geest' zingen, maar ik zal ook met het verstand zingen" (1 Cor. 14: 15). Het gaat werkelijk om de enige troost en die ligt in de waarheid die "*geweten*" wordt (vraag 2), zulke troost hebben wij niet gezocht, deze waarheid lag niet in ons bereik. Het is de waarheid van Immanuel tot in zijn meest radicale consequenties, de verzoening en de rechtvaardiging van de godvergeten mens openen het leven in eeuwige vreugde. De waarheid is dat ik met lijf en ziel, in leven en sterven niet van mijzelf ben maar van Jezus Christus, *niet uit mijzelf existeer, maar in Hem*, niet voor eigen verantwoording lig, maar voor Zijn verantwoording blijf. Deze waarheid is de waarheid *Gods*. We mogen daarvan weten zo dat in deze wetenschap ook het laatste wat er van God *zelf* te weten valt is vervat. Zulke wetenschap heeft uiteraard een

element van geestdrift, ze woont bij tijden in de extase, anderzijds is zij oerpraktisch. Ik denk ontroerd aan de openingsvraag en het antwoord dat als een ouverture is waarin alle thema's a priori samenklinken, ik denk ook aan zondag 23, vraag 60: "hoe zijt gij rechtvaardig voor God? Alleen door een waarachtig geloof in Jezus Christus, alzo dat al is het dat mijn geweten mij aanklaagt, dat ik tegen alle geboden Gods zwaar gezondigd heb en geen van die gehouden heb en nog steeds tot alle boosheid geneigd ben, God nochtans... uit louter genade mij de volkomen genoegdoening, gerechtigheid en heiligheid van Christus schenkt en toerekent, *evens had ik nooit zonde gehad noch gedaan*, ja, als had ik zelf al de gehoorzaamheid volbracht die Christus voor mij volbracht heeft, in zover ik zulke weldaad met een gelovig hart aanneem". In die zin (Popma²¹ heeft het in zichzelf reeds een gedicht genoemd), die naar de diepten van Gods hart verwijst, is de waarheid praktisch, dat is: naar haar aard heerst zij over mijn bestaan met de troost van de vervulling. Er zijn vele juistheden die ons koud laten in deze wereld, ze zijn treffend, maar het treffende raakt niet ons wezen en ons bestaan. En er zijn vele waarheden die de ervaring aan ons opdringt en die ons wonden en wanhopig maken. Waarbij zich voegen de ontwerpen van waarheid die de filosofie pleegt, ontwerpen die elkaar als het erop áánkomt weerspreken en die vaak tot de pijnlijkste aporieën leiden, maar de Waarheid in het *enkelvoud* is troost. Het is – Goddank – niet zo dat de Waarheid ten slotte bitter is, dat wij tot levensnoodzakelijke illusies onze toevlucht zouden moeten nemen om aan ons leven een zin te geven. Deze waarheid moet in volle *orkestratie* klinken in het "*Hochamt*", de morgendienst, zij moet in de bezinning stuksgewijs, door de enkele stemmen, worden beseft, zij mag naar alle zijden, naar alles wat zij impliceert worden nagegaan. Dit geschiedt in een nevendienst in de avond, daar zal dan ook het verstand in zijn bewegen en begrijpen, met zijn eigen geschapen aard, tot het lied zich verheffen, daar zal het leerhuis met de geur van de liturgie, van de eucharistie, van de dankzegging worden vervuld.

Voor zulk een nocturne zullen nieuwe vormen gezocht moeten worden. De overtuiging dat de Waarheid zoet is en de ontvouwing van de enige Naam, het leven van de geest, de vastigheid van het verstand, zal daartoe kunnen inspireren.

²¹ K.J. Popma: *Levensbeschouwing – opmerkingen naar aanleiding van de Heidelbergse Catechismus*. Amsterdam: Buijten en Schipperheijn, zeven delen 1958-1965.